

مطالعه تطبیقی طب سنتی ایران و منابع روایی شیعه درباره اثرات بالینی و درمانی گوشت

صادق شکری^{۱*}، احسان اله درویشی^۲، حسین مرادی دهنوی^۳، رضا ایلخانی^۴

چکیده

مقدمه: گوشت به عنوان بخشی بنیادین از رژیم غذایی بشر، همواره در مکاتب طبی و متون دینی مورد توجه بوده است. طب ایرانی با پشتوانه تمدنی چند هزارساله و تأثیرپذیری از آموزه‌های اسلامی، جایگاهی ویژه در این میان دارد. با توجه به ادغام خدمات طب ایرانی در نظام سلامت کشور، بررسی تطبیقی دیدگاه‌های این مکتب با گزاره‌های طبی متون روایی شیعه درباره گوشت ضرورت می‌یابد.

مواد و روش‌ها: این پژوهش کیفی با رویکرد تحلیلی - تطبیقی انجام شد. داده‌ها از کتب اربعه شیعه و منابع معتبر طب ایرانی استخراج و با جست‌وجوی نظام‌مند در پایگاه‌های PubMed، Scopus، SID، Magiran و نرم‌افزارهای جامع‌الاحادیث و کتابخانه جامع طب تکمیل گردید. گزاره‌ها پس از کدگذاری در سه دسته «مشترک»، «اختلافی» و «منحصر به متون روایی» طبقه‌بندی و تحلیل شدند.

یافته‌ها: نتایج نشان داد که بخش عمده‌ای از روایات با آموزه‌های طب ایرانی همخوانی دارد. با این حال، در مواردی مانند اثرات بالینی گوشت گاو، تعارض میان دو منبع مشاهده شد. همچنین، درباره برخی پرندگان وحشی، روایات فاقد متناظر در منابع طب ایرانی بودند. این اختلافات یا سکوت‌ها می‌تواند در پرتو داده‌های علوم تجربی معاصر بازبینی شود.

نتیجه‌گیری: یافته‌ها حاکی از آن است که میان طب ایرانی و متون روایی شیعه درباره آثار بالینی و شیوه مصرف گوشت، تعارض بنیادین وجود ندارد. بررسی عمیق‌تر موارد اختلافی با تکیه بر شواهد علمی روز می‌تواند زمینه‌ساز پژوهش‌های میان‌رشته‌ای و توسعه رویکردهای تلفیقی در نظام سلامت باشد.

کلیدواژه‌ها: شیعه، طب ایرانی، گوشت، لحم.

- *نویسنده مسئول. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآنی و حدیث در سلامت، دانشگاه علوم پزشکی قم، قم، ایران استادیار، گروه طب ایرانی، دانشکده طب ایرانی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی مشهد، مشهد، ایران shokris@mums.ac.ir
- مرکز تحقیقات سلامت و دین، دانشگاه علوم پزشکی قم، ایران استادیار، دانشکده سلامت و دین، دانشگاه علوم پزشکی قم، ایران edarvishi@muq.ac.ir
- مرکز تحقیقات سلامت معنوی، دانشگاه علوم پزشکی قم، قم، ایران
- مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی و گروه طب سنتی، دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

۱. مقدمه

همزمان با آغاز حیات بشر، گوشت بخش مهم و ضروری رژیم غذایی بوده و منبعی ارزشمند از انرژی و مواد مغذی به شمار می‌آمده است. ۱۰۰ گرم گوشت حاوی ۳/۱۷ تا ۱/۲۴ گرم پروتئین، ۳/۰ تا ۲ میکروگرم، ویتامین B12 و مقادیری از مواد معدنی همچون سدیم (۲۴ تا ۷۷ میلی‌گرم)، فسفر (۱۴۵ تا ۲۲۱ میلی‌گرم)، آهن (۶/۰ تا ۲ میلی‌گرم) و روی (۹/۰ تا ۲ میلی‌گرم) است و در مجموع ۱۰۵ تا ۱۷۶ کیلوکالری انرژی فراهم می‌کند. علاوه بر درشت مغذی‌ها به‌ویژه پروتئین و چربی، گوشت و فرآورده‌های گوشتی سرشار از ترکیبات زیست فعال با خاصیت آنتی‌اکسیدانی هستند که در سلامت مصرف‌کننده نقش مهمی دارند (۱). باین‌حال، مصرف گوشت قرمز و به‌ویژه گوشت‌های فراوری‌شده همواره با نگرانی‌هایی همراه بوده است. مطالعات کوهورت در ژاپن نشان داده‌اند که مصرف گوشت گاو و گوشت قرمز فراوری‌شده می‌تواند با افزایش خطر ابتلا به سرطان روده بزرگ (به‌ویژه کولون دیستال) مرتبط باشد، هرچند چنین ارتباطی در مورد گوشت مرغ مشاهده نشده است (۲). از سوی دیگر، برخی انواع گوشت بسته به شیوه آماده‌سازی و مصرف، می‌توانند آثار زیان‌آور داشته باشند (۳). ادیان و مکاتب مختلف نیز با توجه به رسالت و جهان‌بینی خود، از جنبه‌های گوناگون در شکل‌دهی به سواد و رفتار سلامت جامعه نقش خاص خود را دارند. مذهب تشیع و مکتب طب ایرانی نیز با این رویکرد به موضوع تغذیه و جایگاه گوشت و مصرف آن پرداخته‌اند (۴-۵).

چندی پیش، وزارت بهداشت بر اساس مصوبه مجلس شورای اسلامی موظف به ادغام خدمات طب ایرانی در نظام سلامت شده است (۶). باین‌حال، اجرای این مأموریت با چالش‌هایی همراه است؛ زیرا استناد به برخی احادیث یا متون طب سنتی بدون پشتوانه علمی می‌تواند سلامت جامعه را به خطر اندازد (۷). از آنجاکه طب ایرانی از آموزه‌های تمدن‌های پیش و پس

از اسلام نیز بهره برده (۸)، ادغام آن در نظام سلامت نیازمند ملاحظات مذهبی، فرهنگی و بررسی‌های علمی دقیق است؛ بنابراین، مطالعه تطبیقی آموزه‌های طب ایرانی و منابع روایی شیعه درباره گوشت، برای شناسایی نقاط اشتراک و افتراق ضروری به نظر می‌رسد.

۲. مروری بر پیشینه تحقیق

قرآن کریم و منابع حدیثی، اشاراتی درباره اثرات بالینی و شیوه مصرف گوشت دارند (۹،۳). کتب اربعه (کافی، من لایحضره الفقیه، تهذیب و استبصار) جایگاهی ویژه در میان منابع روایی شیعه دارند (۱۰). متون کهن طب ایرانی نیز به آثار بالینی و درمانی گوشت پرداخته‌اند (۱۱).

طب ایرانی به‌طورکلی گوشت را در زمره غذا و نه دارو قرار می‌دهد، هرچند در برخی متون تخصصی مانند «مفردات» و «قربادین» به ویژگی‌های درمانی آن نیز اشاره شده است (۱۲). پیش‌تر مطالعات تطبیقی میان قرآن، احادیث و طب ایرانی درباره موضوعاتی همچون زیتون یا ریحان انجام شده است (۱۳-۱۵)، اما پژوهشی جامع درباره گوشت و اثرات بالینی آن در منابع روایی و طب ایرانی یافت نشد.

۳. نوع مطالعه و روش تحقیق

این پژوهش از نوع کیفی و در قالب مطالعه تطبیقی (۱۶-۱۷) انجام شده است. داده‌ها از طریق جستجو در نرم‌افزارهای «جامع الاحادیث» و «کتابخانه جامع طب» و همچنین پایگاه‌های علمی بین‌المللی (Scopus، PubMed) و داخلی (Magiran، SID) گردآوری شدند. منابع اصلی شامل کتب اربعه شیعه و متون معتبر طب ایرانی مانند «قانون» ابن‌سینا، «تحفه حکیم مؤمن»، «مخزن الادویه» عقیلی و «اکسیر اعظم» ناظم جهان بودند که در کوریکولوم رشته طب سنتی ایران بدان‌ها استناد شده است (۱۸). داده‌های گردآوری‌شده پس از دسته‌بندی، از نظر اشتراک و افتراق تطبیق و تحلیل شدند.

۴. یافته‌ها

این پژوهش به مقایسه تطبیقی گزاره‌های طب ایرانی و کتب اربعه شیعه درباره اثرات بالینی و شیوه مصرف گوشت‌های خوراکی (حلال) پرداخته است. بر اساس جستجو در تاریخ ۱۴۰۴/۰۲/۱۲، باریشه واژه «لحم» در نرم‌افزار جامع الاحادیث، ۵۶۴ روایت استخراج شد (۲۴۳ روایت در کافی، ۶۶ روایت در من لایحضره الفقیه، ۱۸۴ روایت در تهذیب و ۷۱ روایت در استبصار). همچنین تنها یک روایت با واژه «عضل/عضله» در کافی یافت شد. در این پژوهش اعتبارسنجی روایات هدف نبود، بلکه صرفاً شمارش و دسته‌بندی آن‌ها پیش از مقایسه با متون طب ایرانی انجام شد. بر اساس دیدگاه شیخ صدوق، احادیث طبی را می‌توان به چند دسته تقسیم کرد: ۱. احادیث مرتبط با شرایط خاص زمانی و مکانی (مکه و مدینه) ۲. احادیث خطاب به افراد خاص ۳. احادیث جعلی وارد شده توسط مخالفان ۴. احادیثی که در نقل دچار سهو شده‌اند. ۵. احادیث ناقص به دلیل تقطیع (۱۹).

۴-۱. واژه‌ها

واژه‌های کلیدی این پژوهش (لحم، گوشت، عضل و عضله) در هر دو حوزه طب ایرانی و روایات شیعه رایج و بدون ابهام هستند.

۴-۲. اثرات بالینی گوشت

روایات گردآوری شده به آثار بالینی و درمانی گوشت اشاره دارند؛ برای نمونه: کلینی در الکافی، ضمن روایتی؛ ترک چهل‌روزه گوشت را عامل اختلالات خلقی و جسمی دانسته است. امام سجاد (ع) خرید گوشت برای خانواده را برتر از آزاد کردن برده معرفی کرده‌اند. امام صادق (ع) گوشت دراج (از کبک سانان) را آرام‌بخش خشم دانسته‌اند. همچنین در روایات به اثر گوشت کبک در کاهش تب، زیان آور بودن گوشت گاو ولی دارای نقش در بهبود پیسی و جایگاه ممتاز گوشت به‌عنوان خوراک اشاره شده است. جدول (۱) دسته‌بندی آثار درمانی گوشت‌های خوراکی در مضامین روایی و طب ایرانی است.

۵. بحث:

تحلیل تطبیقی داده‌های متنی برگرفته از کتب اربعه شیعه و منابع طب ایرانی، می‌تواند به مجموعه‌ای از مؤلفه‌ها و ملاحظات اشاره دارد که در تبیین هم‌سویی‌ها و یا ناهم‌خوانی‌های مربوط به آثار بالینی و کارکردهای درمانی مصرف انواع گوشت‌های خوراکی نقش‌آفرین‌اند. این مؤلفه‌ها نه تنها بازتاب‌دهنده‌ی نگرش‌های معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی حاکم بر سنت‌های دینی و طبی‌اند، بلکه امکان بازاندیشی در نسبت میان متون دینی، تجربه‌های زیسته‌ی بالینی و چارچوب‌های نظری طب سنتی ایران را نیز فراهم می‌سازند.

۵-۱. موارد مشترک درباره آثار بالینی مصرف گوشت‌های

خوراکی بین گزاره‌های روایی و طب ایرانی

مطالعه تطبیقی حاضر نشان می‌دهد با وجود تفاوت‌های صوری و جزئی، نوعی هم‌پوشانی مفهومی و هم‌گرایی معرفتی میان این دو حوزه قابل‌ردیابی بوده و به‌عنوان نمونه، در کتاب «هدایه‌المتعلمین» به کارکرد درمانی گوشت کبک در تعدیل و مهار تب ناشی از حالات حزن و اندوه اشاره شده است (۲۰)؛ امری که می‌تواند در چارچوب نظریه‌ی «تأثیر تغذیه بر اخلاط» و پیوند میان حالات نفسانی و تظاهرات جسمانی تفسیر گردد. همچنین در برخی متون روایی، به مصرف ترکیبی گوشت و شیر به‌عنوان تدبیری برای رفع ضعف عمومی تصریح شده است. هرچند غالب آثار مکتوب طب ایرانی در این خصوص سکوت اختیار کرده‌اند، اما صاحب «دقایق‌العلاج»^۱ به‌طور صریح و کامل با این دیدگاه هم‌سویی نشان داده است. در مقابل، سایر منابع طب ایرانی بیشتر بر مصرف منفرد هر یک از این دو جزء

۱. محمد کریم‌خان کرمانی فرزند ابراهیم‌خان قاجار فقیه و فیلسوف دوران قاجار و از مشایخ سلسله شیخیه است. وی در طب رایج آن زمان نیز دستی داشت و در فقه، اصول، حکمت الهی، علوم ادبی و طبیعیات کتبی را نگاشته است. از این‌رو استناد به روایات در کتب طبی ایشان به‌ویژه در کتاب دقایق‌العلاج، به‌وضوح قابل‌مشاهده است؛ بنابراین وجود گزاره‌های روایی در کتب ایشان را شاید نتوان به‌عنوان اشتراک با متون طب ایرانی بشمار آورد.

جدول ۱. اثرات بالینی و درمانی گوشت‌های خوراکی در کتب اربعه شیعه و طب ایرانی

ردیف	کاربرد درمانی	منبع روایی	منبع طب ایرانی
۱	ضرورت مصرف گوشت	الکافی، جلد ۴، صفحه ۱۲	قانون (طبع بیروت)، ج ۱، ص: ۴۲ المعتمد في الأدوية المفردة، ج ۲، ص: ۳۲۸
۲	اشتها به گوشت در سلامتی، نعمت خداست.	الکافی، جلد ۶، صفحه ۲۹۶	القانون في الطب (طبع بیروت)، ج ۱، ص: ۲۱۳ القانون في الطب (طبع بیروت)، ج ۳، ص: ۸۵
۳	اثر گوشت دراج بر کاهش غیظ	همان، ص: ۳۱۲	-
۴	اثر گوشت کبک بر کاهش تب	همان، ص: ۳۱۲	- ذخیره خوارزمشاهی، ج ۵، ص: ۸۶۹ - ذخیره خوارزمشاهی، ج ۵، ص: ۸۱۹ - هدایة المتعلمين في الطب، ص: ۶۶۸ - هدایة المتعلمين في الطب، متن، ص: ۶۵۴
۵	گوشت کبک برای تقویت نیروی ساق پا	همان، ص: ۳۰۶	-
۶	اثر گوشت باقرقره بر درمان برفان	همان، ص: ۳۰۶	-
۷	اثر گوشت هوبره برای درمان بواسیر، کمردرد	همان، ص: ۳۰۶	-
۸	اثر گوشت هوبره برای تقویت قوه جنسی	همان، ص: ۳۰۶	اکسیر اعظم، ج ۳، ص: ۵۳۵
۹	مصادیق گوشت طیب: شتر، گوسفند، گاو	الکافی، جلد ۵، صفحه ۳۰۶	الشامل في الصناعة الطبية، ج ۹، ص: ۲۴۷ الکلیات في الطب - لابن رشد، ص: ۲۷۴ فردوس الحکمة في الطب، ص: ۲۷۳
۱۰	ایجاد درد لگنی با گوشت شتر	همان، ص: ۳۰۶	-
۱۱	پاک‌سازی غدد گوشت برای پیشگیری از جذام	الکافی (ط- الإسلامية)، ج ۶، ص: ۲۵۰	دقائق العلاج، ج ۲، ص: ۳۷۳
۱۲	بی مانند گوشت برای تغذیه به صورت خورش در دنیا و آخرت	همان، ص: ۳۰۸	-
۱۳	سوء خلق / اختلال بدنی با چهل روز ترک گوشت	همان، ص: ۳۰۹	-
۱۴	برتری گوشت گوسفند به گوشت بز	همان، ص: ۳۱۰	منافع الأغذية و دفع مضارها، ص: ۱۲۵ الأغذية و الأدوية، ص: ۵۲۱
۱۵	گوشت گاو برای کمک به درمان بیاض ^۱	همان، ص: ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۶۹، ۳۲۹	-
۱۶	گوشت گاو، به عنوان عامل بیماری‌زا	همان، ص: ۳۱۰	القانون في الطب (طبع بیروت)، ج ۱، ص: ۵۱۳
۱۷	گوشت گاو برای درمان وضع ^۲	همان، ص: ۳۱۰	دقائق العلاج، ج ۲، ص: ۴۹۲
۱۸	گوشت دراج برای کاهش غیظ ^۳	همان، ص: ۳۱۲	-
۱۹	گوشت نمک‌سود: غذای فاسد و بیماری‌زا	همان، ص: ۳۱۴	مصالح الأبدان و الأنفس، ص: ۵۲۱
۲۰	مصرف همزمان گوشت و شیر برای درمان ضعف عمومی	همان، ص: ۳۱۶	دقائق العلاج، ج ۲، ص: ۳۸۵

^۱ . بی‌رنگی و سپیدی برخی از طبقات پوست. از انواع پیسی

^۲ . کمرنگی و سفیدی پوست. از انواع پیسی

^۳ . ترکیب غضب و فزع (خشم و ترس)

صادق شکری و همکاران

۲۱	گوشت و شیر تازه برای درمان ضعف عمومی	همان، ص: ۳۱۶	دقائق العلاج، ج ۲، ص: ۳۸۵
۲۲	گوشت و نان ریزه شده (ثريد) برای فرونشاندن کینه	همان، ص: ۳۱۸	-
۲۳	گوشت کبابی برای رفع ضعف و زردی رخ	همان، ص: ۳۱۹	رسالتان في الطب من جالينوس و الرازي (رسالة في الباه للرازي)، ص: ۵۱۲
۲۴	مصرف گوشت به صورت کباب به عنوان تب بر	همان، ص: ۳۱۹	المنصوري في الطب، ص: ۴۶۸ فاکيه ابن السبيل، ج ۱، ص: ۲۵۳ خلاصه الحکمة، ج ۲، ص: ۶۰۵
۲۵	حليم برای درمان درد پشت و کمر	همان، ص: ۳۲۰	کفایه منصوری، رساله چوب چینی، ص: ۴۲۳
۲۶	گوشت و تخم مرغ برای درمان ناباروری	همان، ص: ۳۲۵	الشامل في الصناعة الطبية، ج ۳، ص: ۵۶۵
۲۷	نمک، نان خورشی گوارتر از گوشت	همان، ص: ۳۲۶	-
۲۸	گوشت برای کمک به درمان بیماری دهان و دندان	همان، ص: ۳۲۸	المغني في الطب، ص: ۱۰۵ کامل الصناعة الطبية، ج ۴، ص: ۵
۲۹	میزبانی با گوشت بچه شتر برای میهمان	همان، ص: ۳۳۷	-
۳۰	مصرف گوشت با روغن برای ترمیم عوارض آمپوتاسیون دست	همان، ص: ۲۶۴ و ۲۶۶	اکسیر اعظم، ج ۴، ص: ۶۲۳
۳۱	- گوشت برای کمک به رویاندن گوشت بدن - گوشت ماهی عامل لاغری با از دست رفتن رطوبت غریزی بدن (ذوبان)	من لا يحضره الفقيه، ج ۳، صفحه ۳۵۱	اکسیر اعظم، ج ۴، ص: ۶۲۳ و دقائق العلاج، ج ۲، ص: ۳۵۹
۳۲	تخم مرغ، جایگزین گوشت	الکافي (ط-الإسلامية)، ج ۶، ص: ۳۲۴	الأغراض الطبية و المباحث العلائية، ص: ۴۶۴

اقلیمی گرم مناسب دانسته است. وی در عین حال، مضیره را برای مبتلایان به بیماری‌هایی چون برخی انواع پیسی (بهق ابیض) و نفخ دائمی زبان بار قلمداد کرده و بر این باور بوده است که گوشت گوسفند و بره برای تهیه‌ی آن مناسب‌تر است، در حالی که استفاده از گوشت جوجه یا سایر پرندگان نامطلوب و مغایر با موازین تدابیر غذایی دانسته است (۲۳).

در یک جمع‌بندی کلان، می‌توان چنین استنتاج کرد که هم‌سویی میان گزاره‌های روایی و متون طب ایرانی در این حوزه، نه تنها بازتاب‌دهنده‌ی نفوذ و سیطره‌ی طب رایج آن دوران است - که در مبانی نظری و روش‌شناختی همگن با طب ایرانی عمل می‌کرده - بلکه نشانگر نوعی هم‌گرایی معرفتی و

غذایی تأکید کرده‌اند و آن را در تقویت قوای بدنی و ارتقای قوای جنسی مؤثر دانسته‌اند. در همین راستا، رازی در آثار خود به غذایی موسوم به هریسه (حلیم امروزی) اشاره دارد که از ترکیب شیر تازه و گوشت مرغابی فراهم می‌شده و آن را به عنوان مقوی نیروی جنسی (باه) معرفی کرده است (۲۱).

غذایی با عنوان «مضیره» در همان بستر تاریخی و جغرافیای عراق رواج داشته که از گوشت، اندکی شیر و اجزای دارویی معطر همچون مصطکی و سبزی‌هایی نظیر تره و گشنیز ترکیب می‌شده است (۲۲). رازی این غذا را سرشار از مواد مغذی (کتیرالغذا) و در عین حال با هضم دشوار (عسرة الهضم) توصیف کرده و برای اصلاح معده‌ی با مزاج گرم در فصول و شرایط

انسجام گفتمانی در سنت‌های طبی، فرهنگی و مذهبی آن عصر نیز به شمار می‌آید.

۲-۵. دلایل و زمینه‌های اختلاف بین گزاره‌های روایی و طب ایرانی درباره آثار بالینی و درمانی گوشت‌های خوراکی:

در برخی حوزه‌ها می‌توان مشاهده کرد که میان منابع روایی و طب ایرانی همسویی کامل وجود ندارد. این ناهم‌سویی‌ها نه صرفاً به‌منزله‌ی اختلاف، بلکه به‌مثابه‌ی گشایشی برای تأمل و گفت‌وگو قابل‌درک‌اند. از این منظر، می‌توان به نمونه‌های متعددی اشاره کرد و آن‌ها را در پرتو تحلیل انتقادی و بررسی تطبیقی مورد واکاوی قرار داد.

۱. سوءخلق و اختلال بدنی با ۴۰ روز ترک مصرف گوشت خوراکی - با توجه به جایگاه گوشت در دو رویکرد روایی و طب ایرانی، بروز برخی اختلالات جسمانی و رفتاری در اثر حذف آن از رژیم غذایی امری محتمل به نظر می‌رسد. بااین‌حال، منابع طب ایرانی تصریحی بر محدودیت زمانی مشخص - همچون چهل روز - و پیامدهای مستقیم آن ارائه نمی‌دهند. ازاین‌رو، می‌توان چنین برداشت کرد که عدد «چهل» در این متون الزاماً معنای ریاضی و دقیق ندارد، بلکه به‌مثابه نمادی از یک دوره طولانی پرهیز از گوشت در نظر گرفته شده است؛ دوره‌ای که بسته به شرایط بدنی، مزاجی و فردی می‌تواند به اختلال در عملکردهای فیزیولوژیک و روان‌شناختی بینجامد. باوجوداین، شواهد پژوهشی معاصر تاکنون از پرهیز کامل از گوشت به‌عنوان راهبردی مؤثر برای ارتقای سلامت روان پشتیبانی نمی‌کنند. (۲۴).

۲. در سنت روایی، پارها و به‌گونه‌ای مکرر بر سودمندی ترکیب گوشت با چغندر در درمان برخی از انواع پیسی - همچون وضع و بیاض - تأکید شده است. بااین‌همه، حکمای طب ایرانی در موضعی انتقادی و گاه متعارض، نه‌تنها مصرف گوشت گاو را فاقد اثر درمانی دانسته‌اند، بلکه آن را از عوامل اصلی در ایجاد و تشدید گونه‌های متنوع این گروه از بیماری‌ها قلمداد کرده‌اند.

حکیم اعظم‌خان در اثر خویش، «اکسیر اعظم» و نیز انطاکی در «الملکی فی الطب»، علت القای برص را استیلای سردی و پیامد تغذیه از خوراکی‌هایی با طبع سرد، همچون شیر و ماهی، یا غذاهای غلیظی چون بادمجان و گوشت گاو دانسته‌اند (۲۵-۲۶). استثنای قابل‌توجه در این میان، همسویی مؤلف کتاب «دقایق العلاج» با گزاره‌های روایی است؛ او مصرف گوشت گاو همراه با آب چغندر را در درمان وضع، برص و بهق سودمند می‌شمارد و چرایی این همسویی در پاورقی پیشین توضیح داده شده است. در مقابل، ثابت بن قره در «الذخیره فی علم الطب»، به‌جای پیوند دادن این ترکیب به درمان پیسی، صرفاً به کاربست عصاره گوشت (ماء‌اللحم) و آب چغندر به‌صورت منفصل در درمان قولنج اشاره کرده است (۲۷). این مناقشه تاریخی در پرتو یافته‌های نوین، معنای تازه‌ای می‌یابد؛ چراکه پژوهش‌های معاصر هیچ‌گونه نقش قطعی و اثبات‌شده‌ای برای گوشت‌ها در درمان یا پیشگیری از پیسی (برص) تأیید نمی‌کنند (۲۸). بدین‌سان، آنچه در متون کهن به‌منزله‌ی حقیقتی طبی تلقی می‌شد، در افق دانش امروز بیشتر به‌مثابه بازتابی از نظام اندیشه‌ی طبی و کیهان‌شناختی دوران خویش فهمیده می‌شود؛ جایی که نسبت میان غذا، مزاج و بیماری نه صرفاً رابطه‌ای فیزیولوژیک، بلکه تجلی نوعی هستی‌شناسی از بدن و جهان بود.»

۳. در سنت روایی، پارها و به‌گونه‌ای مکرر بر سودمندی ترکیب گوشت با چغندر در درمان برخی از انواع پیسی - همچون وضع و بیاض - تأکید شده است. بااین‌همه، حکمای طب ایرانی در موضعی انتقادی و گاه متعارض، نه‌تنها مصرف گوشت گاو را فاقد اثر درمانی دانسته‌اند، بلکه آن را از عوامل اصلی در ایجاد و تشدید گونه‌های متنوع این گروه از بیماری‌ها قلمداد کرده‌اند. حکیم اعظم‌خان در اثر خویش، «اکسیر اعظم» و نیز انطاکی در «الملکی فی الطب»، علت القای برص را استیلای سردی و پیامد تغذیه از خوراکی‌هایی با طبع سرد، همچون شیر و ماهی،

معرفی شده است (۲۹)؛ اما در متون روایی، این گزاره به زمان حضرت یعقوب (ع) بازمی‌گردد و در همان بستر تاریخی، به منسوخ شدن آن نیز اشاره شده است. از این رو، نمی‌توان حکم آن را به صورت مطلق و فرا تاریخی تعمیم داد. اختلاف مضمون میان روایت و طب ایرانی، در حقیقت انعکاسی از شرایط و اقتضائات همان دوران است. با این حال، اگر این دو منبع را در افق زمان صدور روایت در کنار یکدیگر قرار دهیم، می‌توان آن را از جمله مشترکات دانست؛ مشترکاتی که نه صرفاً در سطح تجربه‌ی زیستی، بلکه در سطحی معرفتی و فرهنگی، پیوند میان سنت طبی و روایت دینی را آشکار می‌سازد.

۳-۵. موارد غیر قابل تطبیق و مقایسه بین گزاره‌های روایی

و طب ایرانی درباره آثار بالینی مصرف گوشت‌های خوراکی بررسی گزارش‌های روایی در کتب اربعه شیعه نشان می‌دهد که برخی از آثار بالینی منتسب به مصرف گوشت‌های خوراکی از جمله: گوشت دُرّاج در فرو کاستن غیظ، گوشت نوعی کبک (قبح) در تقویت قوای ساق پا، گوشت باقرقره برای درمان یرقان و نیز گوشت و نان ریز شده (ثرید) در فرونشاندن کینه - فاقد همتای صریح در متون مکتوب طب ایرانی اند. این فقدان تطابق را شاید بتوان نشانه‌ای دانست از آن که گزاره‌های روایی موجود، بیش از آن که بر بنیان یک نظام طبی منسجم استوار باشند، بازتاب‌دهنده‌ی باورهای فرهنگی و اجتماعی رایج در بستر تاریخی صدور حدیث بوده‌اند. به بیان دیگر، این روایات نه به مثابه داده‌های بالینی نظام‌مند، بلکه به عنوان بازتابی از افق معنایی و زیست جهان مخاطبان اولیه‌ی خود قابل تفسیرند؛ افقی که در آن، خوراک نه صرفاً عنصری تغذیه‌ای، بلکه حامل بار اخلاقی، روانی و اجتماعی تلقی می‌شده است.

۶. نتیجه‌گیری:

مطالعه تطبیقی گزاره‌های مربوط به آثار بالینی گوشت‌های خوراکی در متون روایی و طب ایرانی نشان می‌دهد که این

یا غذاهای غلیظی چون بادمجان و گوشت گاو دانسته‌اند (۲۵-۲۶). استثنای قابل توجه در این میان، همسویی مؤلف کتاب «دقایق العلاج» با گزاره‌های روایی است؛ او مصرف گوشت گاو همراه با آب چغندر را در درمان وضع، برص و بهق سودمند می‌شمارد و چرایی این همسویی در پاورقی پیشین توضیح داده شده است. در مقابل، ثابت بن قره در «الذخیره فی علم الطب»، به جای پیوند دادن این ترکیب به درمان پیسی، صرفاً به کاربرد عصاره گوشت (ماء اللحم) و آب چغندر به صورت منفصل در درمان قولنج اشاره کرده است (۲۷). این مناقشه تاریخی در پرتو یافته‌های نوین، معنای تازه‌ای می‌یابد؛ چراکه پژوهش‌های معاصر هیچ‌گونه نقش قطعی و اثبات‌شده‌ای برای گوشت‌ها در درمان یا پیشگیری از پیسی (برص) تأیید نمی‌کنند (۲۸). بدین سان، آنچه در متون کهن به منزله‌ی حقیقتی طبی تلقی می‌شد، در افق دانش امروز بیشتر به مثابه بازتابی از نظام اندیشه‌ی طبی و کیهان‌شناختی دوران خویش فهمیده می‌شود؛ جایی که نسبت میان غذا، مزاج و بیماری نه صرفاً رابطه‌ای فیزیولوژیک، بلکه تجلی نوعی هستی‌شناسی از بدن و جهان بود.»

۴. مصرف گوشت خام - در متون روایی، همانند آموزه‌های طب ایرانی، امری نکوهیده و ناپسند دانسته شده است. با این حال، در پزشکی ایرانی استثنایی قابل توجه وجود دارد؛ بهره‌گیری از گوشت خام پرنده‌ای موسوم به صِرافِغون (مرغک سقا، پم جنبانک) به عنوان درمانی برای سنگ مثانه. این استثناء نشان می‌دهد که درک عقلانی و کارکردی از خام‌خواری، نه به مثابه عادت تغذیه‌ای، بلکه به منزله‌ی تدبیر دارویی خاص، در افق اندیشه‌ی طبی آن دوران پذیرفتنی و معقول تلقی می‌شده است. بدین سان، مرز میان «ممنوعیت عام» و «جواز خاص» در پرتو ضرورت درمانی بازتعریف می‌گردد.

۵. درد لگن و گوشت شتر- در منابع طب ایرانی، گوشت شتر اعرابی به عنوان دارویی سودمند برای تسکین دردهای لگنی

Reference

1. Ursachi CŞ, Perța-Crișan S, Munteanu FD. Strategies to improve meat products' quality. *Foods*. ۲۰۲۰ Dec 17;9(12):1883
2. Islam Z, Akter S, Kashino I, Mizoue T, Sawada N, Mori N, Yamagiwa Y, Tsugane S, Naito M, Tamakoshi A, Wada K. Meat subtypes and colorectal cancer risk: A pooled analysis of ۶ cohort studies in Japan. *Cancer science*. ۲۰۱۹ Nov;110(11):14-3603.
3. Safdari, Ali, Mehrabi, Fatemeh. Comparative study of the role of meat quality on human physical and mental health from the perspective of the Quran and medicine. *Quran and Medicine*, 2010; 5(3): 16-24.[Persian]
4. Parvaresh Mohammad Massoud, Cheraghi Mohammad Ali, Pashaeipour Shahzad, Bahrami Hossein, Sadat Hosseini Akram Sadat. Analysis of the concept of well-being in Islam: Shiite discourse. *Health, Spirituality and Medical Ethics*. 1403; 12 (1).[Persian]
5. Nazari M, Taghizadeh A, Bazzaz MM, Rakhshandeh H, Shokri S. Effect of Persian medicine remedy on chemotherapy induced nausea and vomiting in breast cancer: a double blind, randomized, cross-over clinical trial. *Electronic physician*. ۲۰۱۷Jan; ۹(۱):۳۵۳۵
6. muq.ac.ir/ZHwm, Updated in 1 May 2025.[Persian]
7. Mozafarpour, Gorji, Narjes, Heydarian, Shirafkan. Critical content analysis of Islamic medicine based on Islamic transmission sources. *Scientific Journal of Babol University of Medical Sciences*. 2022 Mar 10;24(1):320-8.[Persian]
8. Mousavi Bazaz, Mojtaba. Shokri Jafar, Shokri Sa-degh. A review of the definitions of Islamic medicine with a view to the relationship between science and religion. *Iranian Medical Ethics and History*. 2017 Mar 10;9(6):61-9.[Persian]
9. Deghani, Aziz Ali, Saini, Mohammad Hossein, Moradi Zanjani, Hossein, Idrisi, Farhad. Investigating the components of health and physical well-being from the perspective of the Quran and narrations. *Siraj Munir*, 1401; 13(44): 221-248.[Persian]
10. Hadi BN. The dialectical impact in a book (strange talk in the four books). *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*. 2021 Jul 1;12(6).
11. Fallah Raofi, Fatemeh, Masoudi, Meysam. Nutrition and Diet in Ancient Times; A Study of Nutri-

دو دیدگاه، در کلیت خویش، همگرایی قابل توجهی دارند و اختلافات موجود، محدود به مواردی اندک است. این موارد معدود، نه صرفاً به منزله‌ی تفاوت‌های متنی، بلکه به مثابه نشانه‌هایی از تکثر رویکردهای معرفتی، قابل تأمل‌اند. واکاوی انتقادی این اختلافات و ارجاع آن‌ها به متخصصان امر، ضرورتی روشمند برای بازنگری و بازتفسیر به شمار می‌آید. افزون بر این، بهره‌گیری از یافته‌های نوین طب رایج و دستاوردهای دانش معاصر، نه تنها می‌تواند به رفع ابهامات یاری رساند، بلکه از منظر فلسفه علم نیز فرصتی برای گفت‌وگوی میان سنت‌های دانشی فراهم می‌آورد؛ گفت‌وگویی که در پرتو آن، امکان دستیابی به درکی جامع‌تر از نسبت بدن، تغذیه و درمان فراهم می‌شود.

۷. تعارض منافع

پژوهش حاضر فاقد تعارض منافع و با حمایت معاونت‌های پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی قم و مشهد انجام شده و سهم نویسندگان بر اساس آیین‌نامه ارتقاء است.

- tion and Diet Among the Great Civilizations of Ancient Times (Iran, Greece, China, Egypt, and Rome). *Bioethnology and Biodiversity Conservation*, 1404; 2(1): 78-88.[Persian]
12. Zareian MA, Rafiee S, Yargholi A, Ahmadi M, Shirbeigi L, Nejatbakhsh F. Concept of Food in Persian Medicine. *Trad Integr Med*. 2022;7(3):350-356.
 13. Karimi Moghadam, Koushki, Akram, Sajjadifar, Seyed Zia, Foromandi. Investigating the effect of different groups in the food pyramid on human health from the perspective of the Quran, Hadiths and modern medicine: A comparative study. *Journal of Sabzevar University of Medical Sciences*. 2024 Jul 22;31(3):322-33.[Persian]
 14. Moosavi M-H, Shavisi N, Khatibi S-A. Examining of Nutritional and Remedial Properties of Olive in Quran, Hadiths, Traditional and Modern Medicine. *J Res Relig Health*. 2017; 3(3):92-108.
 15. Qavam Mansoureh. A comparative study of the medicinal uses of basil (*Ocimum basilicum* L.) in the Quran, Hadiths and Medicine. *Islam and Health [Internet]*. 2016;3(1).[Persian]
 16. Faramarz Qaramaleki, Ahad, (2016), *Methodology of New Written Religious Studies*, Mashhad, Raza-vi University of Islamic Sciences.[Persian]
 17. Coccia M, Benati I. Comparative studies. *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance—section Bureaucracy* (edited by Ali Farazmand). Chapter. 2018 Mar 12(1197-1).
 18. https://hcmep.behdasht.gov.ir/uploads/369/doc/PhD_TebeSonmati1402.pdf. Update in 2025/04/01.[Persian]
 19. Ibn Babveyh, Muhammad ibn Ali, Al-Khasal, researched by Ali Akbar Ghaffari, Qom: *Jamia Madresin*, 1984.[Arabic].
 20. Al-Akhaweyni, Ahmad ibn Rabee (1195). *Hedayat-Al Motallemin (Guidance of scholars in medicine)*, (edited by Jalal Matini). Publications of Ferdowsi University of Mashhad: 1371, p: 654,[Persian]
 21. Razi, *Two Treatises on Medicine by Galen and Al-Razi (Risalat fi al-Baah Razi)*, Iran University of Medical Sciences - Institute for the Study of the History of Medicine, Islamic and Complementary Medicine, p. 518,[Arabic].
 22. Razi, *al-Mansouri fi al-tab* (corrector: Hazem Bakri Siddiqi), 1408 AH. Arab Organization of Education and Culture and Science, Kuwait, p. 696,[Arabic].
 23. Razi, *the benefits of food and the elimination of harmful effects* (Editor: Hossein Hamavi), 1984. *Dar al-Kitab al-Arabi*, Damascus, p. 164,[Arabic].
 24. Dobersek U, Wy G, Adkins J, Altmeyer S, Krout K, Lavie CJ, Archer E. Meat and mental health: a systematic review of meat abstinence and depression, anxiety, and related phenomena. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*. 2021 Feb 21;61(4):622-35.
 25. Nazim Jahan, *The Great Elixir*, Iran University of Medical Sciences - Institute for the Study of the History of Medicine, Islamic and Complementary Medicine, Vol. 4, Tehran, 2009, p. 475.[Persian]
 26. Antaki, Ibn Davood, *Three medical treatises of Davood Al-Antaki (Al-Malaki fi -Tebb)* (edited by: Mazyadi, Ahmad Farid), 1424 A.H. *Dar al-Kutb al-Alamiya*, Beirut, p. 229.[Arabic].
 27. Thabit ibn Qorra, *A wealth of medical knowledge (Al-Dakhirah fi- tteb)*, edited by: Mazyadi, Ahmad Farid), Translated and Persian edited by Shokri, Sadegh, et al, Mashhad University of Medical Sciences and Health Services Publications, Mashhad. 2021,47.[Persian]
 28. Hamada R, Funasaka Y, Saeki H, Serizawa N, Hagino T, Yano Y, Mitsui H, Kanda N. Dietary habits in adult Japanese patients with vitiligo. *The Journal of Dermatology*. 2024 Apr;51(4):491-508.
 29. Aghili Khorasani, *Makhzan al- adviah (Repository of Herbs): Encyclopaedia of Edibles and Traditional Medical Medicines of Iran (Old version - Corrected by: Ahmad Kabir - Ajib Ahmad - Maulvi Gholam Hossein - Maulvi Qanbar Ali)* 1260 AH, Calcutta, p: 31

A Comparative study of Persian medicine and Shi'i narrative sources on the clinical and therapeutic effects of meat.

Sadegh Shokri ^{1*}, Ehsanollah Darvishi², Hossein Moradi Dehnavi ³, Reza Ilkhani ⁴

Abstract

Background: Meat, as a central element of the human diet, has been consistently addressed in both medical traditions and religious teachings. Persian Medicine, with its millennia-old scientific and cultural foundations, has been enriched by Islamic principles. Following the integration of Persian Medicine into Iran's national health system, a comparative study of its perspectives with Shi'a hadith literature on meat consumption has become essential. This research aims to examine the clinical effects and dietary guidelines for meat from these two viewpoints.

Methods: This qualitative, analytical-comparative study extracted medical statements on the clinical effects and consumption of meat from the Four Canonical Shi'a Hadith Collections and compared them with authoritative sources in Persian Medicine. Additional data were gathered through systematic searches in PubMed, Scopus, SID, and Magiran, as well as specialized databases (Jame' al-Ahadith and Ketabkhaneh-ye Jame'-eh Teb). Extracted statements were coded and categorized into three groups: (1) convergent, (2) divergent, and (3) unique to hadith sources without parallels in Persian Medicine.

Findings: The majority of narrations aligned with Persian Medicine. However, certain reports—such as those concerning the clinical effects of beef—were inconsistent. Moreover, narrations on the consumption of some wild birds lacked corresponding references in Persian Medicine. These divergences or silences may be clarified through contemporary biomedical evidence.

Conclusion: Despite minor discrepancies, no fundamental conflict exists between Persian Medicine and Shi'a hadith literature regarding the clinical effects and consumption of meat. Further interdisciplinary research on divergent cases may provide valuable insights for integrating traditional, religious, and modern medical knowledge into health systems.

Keywords: Behavior Modification, Quran and Sunnah, Psychological Methods

1*. Corresponding author, Assistant professor, Department of Persian Medicine, Faculty of Persian and Complementary Medicine, Mashhad University of Medical Sciences, Mashhad, Iran Mobile number: 09159114523 Email: shokris@mums.ac.ir

2. Health and Religion Research Center, Qom University of Medical Sciences, Qom, Iran Email: edarvishi@muq.ac.ir

3. Department of Traditional Medicine, "Faculty of Traditional Medicine", Qom University of Medical Sciences, "Qom", Iran

4. Research Center for Traditional Medicine and Medical Terminology and Department of Traditional Medicine, Faculty of Traditional Medicine, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran